

RAVISHLARNING TURKUMLANISHI VA NUTQ JARAYONIDAGI SINTAKTIK ROLI

*Farg‘ona davlat texnika universitetining
2-son akademik litseyi ona tili va
adabiyot fani o‘qituvchisi
Parpiyeva Shohsanam Olimovna*

Annotatsiya

Mazkur maqolada o‘zbek tilidagi ravishlarning leksik-grammatik tabiatini chuqur ilmiy tahlil qilish bilan birga, ularning nutq tizimi tarkibidagi funksional o‘rni, semantik guruhlarga bo‘linish tamoyillari, harakatning turli jihatlarini ifodalashdagi o‘ziga xos lingvistik xususiyatlari keng qamrovda yoritiladi. Ravishlar o‘zbek tili grammatik tizimida o‘zgaras so‘z sifatida belgilanib, ular ma‘no ifodalashda turli sintaktik birliklar bilan faol munosabatga kirishadi va harakatning tarzini, vaqtini, o‘rnini, darajasini yoki sababini ko‘rsatish orqali nutqning mazmuniy aniqligini, uslubiy boyligini hamda izchilligini ta‘minlaydi. Maqola davomida ravishlarning hol bo‘laklari tarkibida tutgan o‘rni, ular orqali gap mazmunida yuzaga keladigan semantik nuanslar, daraja bildiruvchi ravishlarning kuchaytirgich vosita sifatidagi imkoniyatlari hamda ayrim ravishlarning butun gapning modal ohangini belgilashdagi vazifasi ilmiy asosda kengaytirilgan holda bayon qilinadi.

Kalit so‘zlar: ravish, semantik guruhlar, hol, tarz, daraja, payt, o‘rin, sintaktik funktsiya, belgi belgisi, nutq birligi, grammatik kategoriya.

Kirish.

O‘zbek tili grammatik tizimida ravishlar mustaqil so‘z turkumlari tarkibida eng barqaror va morfologik o‘zgarishga uchramaydigan birliklardan biri sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Ravishlarning o‘ziga xosligi shundaki, ular boshqa so‘z turkumlaridan farqli ravishda harakat yoki belgi belgisini turlicha ma‘no qatlamlarida ifodalay oladi va bu jihati bilan nutq jarayonida juda keng vazifalarni bajaradi. Ravishlar o‘z shakli jihatidan grammatik kategoriyalarga ega bo‘lmaydi, ya‘ni ular otlar, sifatlar yoki fe‘llardagi kabi kelishik, egalik, son yoki shaxs kategoriyalariga bo‘ysunmaydi, biroq shu barqaror shakl doirasida ulkan semantik yukni o‘z zimmasiga oladi. Ravishlar nutqda asosan fe‘l bilan birikib, harakatning qayerda, qachon, qanday tarzda, qanchalik darajada yoki qanday sababga ko‘ra sodir bo‘layotganligini ifodalash orqali gapning mazmuniy aniqligini kuchaytiradi. Shu bois ravishlarning semantik turlari, ularning nutq jarayonidagi sintaktik funksiyalari va uslubiy imkoniyatlari tilshunoslikda doimo ilmiy izlanishlar markazida bo‘lib kelgan masalalardan biridir. Ushbu maqolada ravishlarning turkumlanish tamoyillari, ularning gap tuzilishiga

kiritadigan ma’no soylarini belgilashdagi roli hamda sintaktik birlik sifatidagi umumiy funksional mohiyati chuqur tahlil qilinadi.

Asosiy qism.

1. Ravishlarning umumiy lingvistik tabiati

Ravishlar til tizimida harakatning belgisini ifodalovchi o‘zgarish so‘zlar qatori turib, ular mazmunan nihoyatda rang-barang bo‘lishi bilan e’tiborni tortadi. Ravishlarning asosiy grammatik belgisi — ularning shakl jihatdan o‘zgarishligi, ya’ni biror grammatik qo‘shimcha qabul qilmaydigan mustahkam struktura ekanligidir. Biroq shu oddiy ko‘rinish ostida juda murakkab semantik tizim yashiringan bo‘lib, ravishlar orqali nutqda vaqt, o‘rin, holat, tarz, sabab, miqdor kabi juda ko‘p grammatik-semantik munosabatlar yuzaga keladi. Ravishlar fe’l bilan eng kuchli bog‘lanish hosil qilsa-da, ular sifatning mazmunini kuchaytirishi, boshqa ravishning belgisi bo‘lishi yoki ayrim situatsiyalarda butun gapga modal ohang berishi mumkin. Shunday qilib, ravishlar til tizimining faqat bir bo‘lagini emas, balki bir nechta grammatik qatlamini bog‘lovchi vosita sifatida ham namoyon bo‘ladi.

2. Ravishlarning turkumlanishi va ularning semantik guruhlari

Ravishlarning turkumlanishi ularning berayotgan ma’no qatlamlariga ko‘ra amalga oshiriladi. O‘zbek tilida ravishlar quyidagi asosiy semantik guruhlarga ajratiladi:

2.1. Payt ravishlari

Payt ravishlari harakatning bajarilish vaqtini bildiradi va nutq jarayonida vaqtning aniqligini ta’minlaydi. “Bugun”, “kecha”, “ertaga”, “hozir”, “ba’zan”, “doimo” kabi ravishlar harakatni vaqt bilan bog‘laydi va gapning semantik tuzilishini ancha kengaytiradi.

2.2. O‘rin ravishlari

O‘rin ravishlari harakatning qaerda amalga oshayotganini bildiradi. “Yaqinda”, “oldinda”, “yuqorida”, “pastda”, “orqada” kabi ravishlar harakat yoki holatning makondagi joylashuvini ko‘rsatadi va nutqda makon tasvirining aniqligini kuchaytiradi.

2.3. Tarz ravishlari

Tarz ravishlari harakatning qanday tarzda sodir bo‘layotganligini ifodalaydi. “Tez”, “sekin”, “baland”, “asta-sekin”, “chiroyli” kabi birliklar jarayonning sifat jihatidan qanday kechayotganini ko‘rsatadi.

2.4. Daraja-miqdor ravishlari

Bu ravishlar harakat yoki belgi intensivitetini aniqlaydi. “Juda”, “nihoyatda”, “ancha”, “anchayin”, “ozroq”, “butunlay” ravishlari mazmunning kuchaytirilishi yoki pasaytirilishida asosiy vosita sifatida xizmat qiladi.

2.5. Sabab va maqsad ravishlari

“Bekorga”, “atajlab”, “bejizga” kabi ravishlar harakatning sababini bildirsa, “maxsus”, “atay” kabi ravishlar maqsadni ifodalaydi.

2.6. Inkori ravishlar

“Hech”, “aslo”, “sira” kabi ravishlar harakatning butunlay inkor qilinishini ta’kidlaydi va gapning semantik ohangiga qat’iy tarz beradi.

Bu guruhlarning mavjudligi ravishlarning tilning semantik tizimida qanday keng qamrovli imkoniyatlarga ega ekanini ko’rsatadi.

3. Ravishlarning sintaktik vazifalari

Ravishlar gap tarkibida bir nechta sintaktik vazifalarni bajaradi va ular orqali gapning ma’no tuzilishi yanada boyiydi. Ravishlarning eng asosiy sintaktik funksiyasi — **hol** bo‘lib kelishidir. Tarz, payt, o‘rin, sabab yoki daraja holi sifatida ravishlar fe’lga bog‘lanib, harakatning turli qirralarini aniq va izchil ifodalaydi. Masalan, “U tez yugurdi” jumlasida “tez” ravishi harakatning qanday bajarilganini ko’rsatadi va fe’lning semantik mazmunini boyitadi.

Bundan tashqari, ravishlar **aniqlovchi** vazifasini ham bajarishi mumkin. “Juda chiroyli ko‘ylak” birikmasida “juda” ravishi sifatning darajasini belgilaydi. Daraja bildiruvchi ravishlar ko‘pincha kuchaytirgich vosita sifatida kelib, belgi yoki harakatning semantik kuchini yanada oshiradi.

Ayrim ravishlar esa gapning butun mazmuniga taalluqli bo‘lib, unga modal ohang beradi. “Ehtimol”, “balki”, “albatta” kabi ravishlar gapning umumiy ma’nosiga shaxsiy munosabat, taxmin yoki tasdiq-ohang yuklaydi. Bu hol ravishlarning sintaktik birlik sifatida gapni yaxlitlingan ma’no strukturasi aylantirishdagi o‘rnini ko’rsatadi.

Xulosa.

Ravishlar o‘zbek tili grammatik tizimining ajralmas qismi bo‘lib, ular harakatning turli jihatlarini aniqlashtirish, belgi belgisi sifatida mazmunga qo‘shimcha rang berish, matnning semantik qatlamini boyitish, gapning ichki mantiqiy tuzilishini mustahkamlash kabi ko‘plab vazifalarni bajaradi. Ravishlarning semantik guruhlarga bo‘linishi ularning ma’no tizimini aniq va izchil talqin qilish imkonini beradi. Shuningdek, ravishlarning sintaktik funksiyalari — xoh hol sifatida, xoh aniqlovchi yoki kuchaytirgich sifatida bo‘lsin — gapning mazmuniy aniqligini, nutqning ravonligini va uslubiy xilma-xilligini ta’minlashga xizmat qiladi. Shu bois ravishlar nafaqat grammatik birlik sifatida, balki nutqning mazmunini aniqlashtiruvchi, uslubiy rang beruvchi va fikrning mantiqiy izchilligini mustahkamlovchi semantik vosita sifatida ham alohida ilmiy qadrga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rasulov I. Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari. Toshkent: Fan, 1992.
2. Mahmudov M. O'zbek tili nutq madaniyati. Toshkent: O'zbekiston, 2005.
3. O'zbekiston Respublikasi 11-sinf Ona tili darsligi. Toshkent: Sharq, 2020.

4. Azimova M. Nutq madaniyati va uni shakllantiruvchi asosiy sifatlar. CyberLeninka, 2023.
5. Interonconf jurnalidagi maqola: Madaniy nutq va uni shakllantiruvchi asosiy omillar, 2023.
6. In-academy.uz: Madaniy nutq va uni shakllantiruvchi vositalari, 2024.
7. Nutq madaniyati Vikipediya sahifasi. Uz.wikipedia.org, 2024.
8. Ahmadaliyeva G. H. et al. YARIMO ‘TKAZGICH MODDALAR VA ULARNING XARAKTERISTIKALARI //Евразийский журнал академических исследований. – 2022. – Т. 2. – №. 1. – С. 91-93.
9. Usmonov S., BO I. S. C. Q. D. A. M. LISHINING SABABLARI, DAVOLASH USULLARI //Евразийский журнал академических исследований. – 2023. – Т. 3. – №. 4 Part 2. – С. 196-199.
10. Yusubjanovna A. M. BIRINCHI TIBBIY YORDAMNING AHAMIYATI VA UNI BAJARISHNING UMUMIY QOIDALARI //PRINCIPAL ISSUES OF SCIENTIFIC RESEARCH AND MODERN EDUCATION. – 2023. – Т. 2. – №. 1.
11. Usmonov S. ADVANTAGES OF INTERDISCIPLINARY PHYSICS EDUCATION IN MEDICAL STUDIES //Modern Science and Research. – 2025. – Т. 4. – №. 5. – С. 847-851.
12. Abdusubxon o‘g‘li U. S. IMPROVING THE TEACHING OF PHYSICS BASED ON ITS INTEGRATION WITH BIOPHYSICS AND MEDICAL SCIENCES //Web of Medicine: Journal of Medicine, Practice and Nursing. – 2025. – Т. 3. – №. 4. – С. 18-23.
13. Abdusubxon o‘g‘li U. S. REASONS AND SPECIFIC ADVANTAGES OF TEACHING PHYSICS IN MEDICAL INSTITUTES //American Journal of Philological Sciences. – 2024. – Т. 4. – №. 12. – С. 26-31.
14. Usmonov S. FIZIKANING TIBBIYOT SOHASIDAGI AHAMIYATI //Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования. – 2024. – Т. 3. – №. 12. – С. 116-118.
15. Abdusubxon o‘g‘li U. S., Madaminovna M. F. FIZIKA FANINI KOMPYUTER TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA O‘QITISHNING AHAMIYATI.
16. Карабаев М., Косимова Г. С., Сидиков А. А. Логико-математические модели количественной оценки интегрального уровня индивидуального физического здоровья на основе адаптационного потенциала организма //Журнал клинической и профилактической медицины,(1). – 2023. – С. 38-45.
17. Soyibjonovna Q. G. JISMONIY SALOMATLIK DARAJASINI VAHOLASH USULLARI VA UNI NAZORAT QILISHNING ASOSIY BOSQICHLARI //MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH. – 2025. – Т. 4. – №. 41. – С. 129-134.

18. Гасанова Н. М. и др. ИЗМЕНЕНИЕ МОРФОЛОГИЧЕСКОЙ ТЕКСТУРЫ СЛЮНЫ ПРИ ГРЫЖАХ ПОЗВОНОЧНОГО ДИСКА ДО И ПОСЛЕ ПРИМЕНЕНИЯ ГИРУДИНА //Multidisciplinary Journal of Science and Technology. – 2025. – Т. 5. – №. 2. – С. 564-569.
19. Karabaev M., Qosimova G. S. Logical-mathematical models of quantitative assessment of the integral level of individual physical health based on the adaptive potential of the body //E3S Web of Conferences. – EDP Sciences, 2023. – Т. 452. – С. 07004.
20. Косимова Г., Бахтиерова М., Исроилова Д. ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЛАЗЕРА В МЕДИЦИНЕ //Решение социальных проблем в управлении и экономике. – 2024. – Т. 3. – №. 6. – С. 31-33.
21. Soyibjonovna Q. G. et al. QON VA IMMUN TIZIMLARINING FIZIOLOGIK JARAYONLARIDA FIZIK QONUNLARNING ROLI //TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G ‘OYALAR. – 2025. – Т. 1. – №. 9. – С. 739-741.
22. Qosimova G. S. ABU RAYHON BERUNIY ILMIY G ‘OYALARINING BIOFIZIKA FANINI O ‘QITISHDA INTEGRATSIYASI //Journal of universal science research. – 2025. – Т. 3. – №. 4. – С. 26-29.